

І.А.Сынкова,
канд. філас.н.,
навуковы супрацоўнік
аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў
ЦНБ НАН Беларусі
М.У.Тарэлка,
канд.філ. н.,
навуковы супрацоўнік
аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў
ЦНБ НАН Беларусі

“Ад трасцы ў новым гаршку жабу высушыць і з водкай піць...”
На скрыжаванні культур: знахарскі тэкст з беларускататарскага хамаіла

Рукапісы, якія змяшчаюць парады народнай медыцыны, заўсёды вельмі цікавыя для даследавання з розных аспектаў. Яны высветляюць асобныя старонкі культуры народа ў мінулым, і не толькі даюць прыклады “памылак і забабонаў”, але і паказваюць узровень рацыянальных ведаў у той час, да якога яны належаць. Праз іх праглядае зусім іншая, чым нашая, карціна свету.

Лячэбнікі, якія захаваліся ў рукапісах беларускі татараў, амаль цалкам неадследаваная старонка іх культурнай спадчыны. А між тым у гэтых зборніках знахарскіх парад пакінулі свой след розныя культуры розных эпох.

У калекцыі беларускататарскіх рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі пад шыфрам П19-20/Нр13 (Р404) захоўваецца невялічкі рукапіс аб’ёмам у шэсць аркушаў. Паводле асаблівасцей почыркі і адсутнасці вадзяных знакаў на паперы ён датуецца канцом XIX ст.

Фармальна рукапіс Р404 аднесены да хамаілаў – адной з традыцыйных катэгорый рукапісаў беларускіх татараў. Змест хамаілаў звычайна даволі разнастайны. Яны звычайна змяшчаюць тэксты рытуальнага, літургічнага, астралагічнага характару, а таксама рознага кшталту знахарскія парады. Рукапіс жа Р404 змяшчае толькі парады народнай медыцыны.

Упершыню гэты рукапіс быў апісаны ў артыкуле: *Kożynowa A., Tarełko M. Realizacja funkcji magicznej w tekście jednego chamaita.*¹ Гэтая праца была прысвечана галоўным чынам даследаванню мовы рукапісу, якая была ахарактарызавана як змешаная беларуска-польская, і структуры тэксту. У артыкуле была прыведзена транслітарацыя тэксту і яго запіс сучасным польскім алфавітам. Цытаты з Карана на арабскай мове, якія таксама сустракаюцца ў тэксце гэтага рукапісу, былі перакладзены на польскую мову.

¹ Etnolingwistika. Lublin, 2001. № 13. S. 231–246.

У гэтым артыкуле мы прапануем транслітарацыю з некаторымі выправленнямі і пераклад тэксту рукапісу Р404 на беларускую мову.

3a	
<p>1. 'od wišipki dobža bābqow' jālow ā 2. j qari 'iqamanja nāpālic 'iwpāžic ' ipā 3. riccā wṭan wṭaj wādza jāq wwānn a ṭo 4. z̄gīna 'ā jažalī zālātūḥa wišip 5. 'ālbō' wroca 'od zālātūḥi wišip 6. ṭo mod zjinbaram mašac 'išmāro wāc 7. wroca ṭo wijdza nāwarḥ 'ajāq wij dza 8. nāwarḥ ṭo qānopnim mlaqām 'išm ā 9. rowāc wroca ✕ 'od qiriwāwki 10. žūki šūḥija pāžic 'ipic 'išqwar 11. nū' 'inočwi žābija ✕ kadi noḡi 12. 'odbaža 'albo rūkī čarwij soq 13. 'išmārowāc 'albo' manqowāj wa 14. ṭranbi 'alajaq zrobiwši šmārowā c 15. ✕ 'od šūḥot ščanqā wāric 16. šqrūpniqom 'ijasc 'od wišadāq 17. būraqowiḥ lisca wāric bažsolī</p>	<p>1. Ад высыпкі добра <i>бабак</i>² яловай 2. кары і камення напаліць і ўпарыць і па- 3. рыцца адразу ў гэтай вадзе як у ванне. Тое 4. знікне. А калі залатухі сып, 5. альбо ў роце ад залатухі сып, 6. то мёд з імбірам мяшаць і шмараваць 7. у роце. Тое выйдзе наверх. А як выйдзе 8. наверх, то канапляным малаком. І шмара- 9. ваць у роце. ✕ Ад крываўкі 10. жукоў сухіх парыць і піць, і нечыс- 11. тату і ночвы жабіны³. ✕ Калі ногі 12. адніме альбо рукі, чарвяковы сок 13. і мазаць. Альбо мучнога вот- 14. руб'я алей⁴ зрабіўшы, шмараваць. 15. ✕ Ад сухот шчання варыць 16. з крупнікам і есці. Ад⁵ высадак 17. бураковых лісты варыць без солі.</p>
3b	
<p>1. 'izšlodkim māšlam jasci ✕ 'od ṭ rā 2. šci wnowim gāršqū' žābū' wišū 3. šic 'izwūdqo' pic 4. 'ād žūlṭāčki piwā proṣṭo' 'albo' 5. qwāš špomoṭam qrāwāncam z w ālo 6. ški 'ožaḥ rāzmašāj 'idāj po šqlā</p>	<p>1. і з салодкім маслам есці. ✕ Ад трас- 2. цы ў новым гаршку жабу высу- 3. шыць і з водкай піць. 4. Ад жаўтухі піва простае альбо 5. квас. З памётам, каровіным гноем, з грэц- 6. кім арэхам размяшай і дай па</p>

² Слова *babka* мае некалькі значэнняў, напр., “трыпутнік”, аднак вельмі верагодна, што яно ўжытае тут у іншым (невядомым нам) значэнні, а выраз “яловай кары” з’яўляецца азначэннем да яго. Параўн. *Банкі, бабкі* – “мох, які расце на саламяной страце” і прыклад ужывання гэтага слова “*Трэба бабак нарэзаць дзіця напарыць*” (Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. Том 1. 1979, с. 166).

³ Што такое “жабіна (?) нечыстата”, а тым больш “жабіны ночвы” застаецца незразумелым.

⁴ Незразумелым застаецца, што такое “мучное (?) вотруб’е” і як з яго можна зрабіць алей. Справа ўскладняецца тым, што прыметнік ад назоўніка *така* “мука” у польскай літаратурнай мове гучыць не *taḥawu, што адпавядала б [tenkovaɨ] у дадзеным тэксце, а *tačznu*.

⁵ Ва ўсіх астатніх выпадках, прыназоўнік *od* “ад” у пачатку сказа ўказвае на хваробу (3a:1, 9, 15; 3b:1, 4; 5a:10). Гэта робіць верагодным тое, што назва хваробы тут прапушчана.

7. nca pic možno' 'idrūga būtilqā p iwā	7. шклянцы піць. Можна і другую бутэльку піва
8. wipic ✨ jasli zūbi čornija	8. выпіць. ✨ Калі зубы чорныя,
9. ʔri zūpki ʂolī 'obājʔi ʔri rā	9. тры зубчыкі солі ⁶ . Абыйсці тры ра-
10. zī 'oqolo' ḥāʔi 'iwbroʂiʔ wpačq u'	10. зы вакол хаты і ўкінуць у печку,
11. qāhdā ʔopitta w'oḡon ʔo pobala jū	11. калі топіцца, у вагонь, то пабялеюць
12. t zūbi	12. зубы.
13. 'ā ʔo nāpišāwʂi dā zūbow' qlās ci	13. А гэта напісаўшы, да зубоў класці,
14. jasli bolāc ✨ qul juḥihā 'alladī	14 калі баляць. ✨ Скажы: “Ажывіць іх той,
15. 'anša'ahā 'awwala marratin wa huwa bikulli šaj'in	15. хто стварыў іх першы раз. А Ён ведае кожную
'alīmun	

4а

1. 'alīmun 'alladī ḡa'ala lakum mina -ššāḡari-l'a	1. рэч. (Ён) той, хто зрабіў вам з
2. ḥḍari nāran fa'idā hum minhu tūqi dūna	2. зялёнага дрэва агонь, і вось [вы] ад яго запальваеце. ⁷
3. lā ḥawla walā quwwata 'illā billah i-l-'alīmi-l-'azīm	3. І няма сілы, і няма моцы, акрамя як у Алага Магутнага!”
-----	-----
4. kadī zūbi bolo' zāmāwac ʔimi šlo wāmi	4. Калі зубы баляць, загаворваць гэтымі словамі.
5. ʔri rāzi pac qažān rāz baž 'oddihā ✨	5. Тры разы спяваць. Кожны раз без адпачынку: ✨
6. ʔālū' mūr tū'lmūḡa mazta rūz mūr	6. Талю мур тульмуджа мазта руз мур
7. wor'an karā hijjan barā hijjan ḥa mda samāwa	7. воран кара гійан бара гійан хамда самава
8. wanabūḡ 'arʂi ta'āla barūn kābanā m ḥadīda	8. ванабудж аршы тааля барун кабанам хадыда
9. kalām ✨ ʔāqʒa kadī zāmbi bola p ac	9. калям ⁸ ✨ Таксама, калі зубы баляць, спяваць
10. 'iwroʔ dūc ✨ qul jā 'ibādija-llad īna	10. і ў рот дуць. ✨ Скажы: “О рабы мае, якія
11. 'asrafū 'ala 'anfusihim lā taqnaʔū	11. наводзілі сябе нястрымана, не расчароўвайцеся
12. min raḥmati-llahi 'inna-llaha jaḡ firu-ddunūba	12. ў міласці Алага. Сапраўды, Алаг

⁶ Таксама маларазумелым падаецца выраз “зубчыкі солі”. Можна быць тут мае месца пропуск і першапачаткова тэкст выглядаў, напрыклад, так: “тры зубчыкі [часнаку] і солі”. З улікам таго, што часнок часта згадваецца ў парадах па лячэнню зубоў (Народная медыцына 2007, с. 439; Полацкі этнаграфічны зборнік 2006, вып. 1, с. 124, 140).

⁷ Каран 36:79-80 з адхіленнямі ад кананічнага тэксту: 1. “Ён ведае кожную рэч” замест “Ён ведае кожнае стварэнне” (пад уплывам таго, што выраз “Ён ведае кожную рэч” часта сустрааецца ў Каране: сура 2, айаты 29, 231, 282 і г.д.); 2. “яны” замест “вы”, што прыводзіць да недапасавання па асобе з наступным дзеясловам “запальваць”.

⁸ У радках 4а:6-9 асобныя словы безумоўна маюць арабскае паходжанне. Аднак большая частка гэтага тэксту не паддаецца інтэрпрэтацыі, будучы, верагодна, пазбаўленым сэнсу наборам слоў.

13. ḡamī'an 'innahu huwa-lḡafūru-rr aḡimu qum 'uḡruḡ	<i>даруе грахі</i> 13. <i>цалкам. Сапраўды, Ён даруе, міласцівы</i> ⁹ . <i>Устань, выйдзі!</i>
-----	-----
14. māsc robic do jākaj bolī 'albo'	14. Мазь рабіць да якой болі альбо
15. 'albo' lomāna qosci zā qopajqū'	15. альбо ¹⁰ ламання касцей [...] ¹¹ за капейку
16. 'izibarḡlajtū' zā t̄ri qo'rajki 'iwḡo	16. і зі[ль]берглейту ¹² за тры капейкі і зга-
17. ʔowāc poʔim wicadzic 'idodāc	17. таваць. Потым выцадзіць і дадаць
18. blajwāšū' 'imašāc 'iwrobiwši m āsc	18. свінцовыя бялілы, і мяшаць і, зрабіўшы мазь,
19. ʔim šmārowāc	19. гэтым шмараваць.

4b

1. 'ā ʔo jažalī 'ābmirājā ʔo ʔʔo' parši	1. А то, калі абмірае, то хто першы
2. 'ūwidzi nāprimar jā parši wiḡū' ja ho'	2. ўбачыць, напрыклад я першы бачу яго,
3. šʔo' 'abmor ʔo ḡdza 'abmor nā ʔim maj	3. што абмёр, то дзе абмёр, на тым мес-
4. šcū' rāzdzari rūbāḡū' 'ālbo 'adzan a	4. цы раздзяры кашулю альбо адзенне,
5. wjāqom 'obmor 'iznimi ḡdza 'āb mor	5. у якім абмёр, і знімі. Дзе абмёр,
6. nā ʔim majšcū' jāmu wiqāpāc 'iwj āmu	6. на тым месцы яму выкапаць, і ў яму
7. 'ādzana jili rūbāḡū' 'ištāni wjāma no'	7. адзенне альбо кашулю і штаны ў яме на-
8. žām pribic caraz 'ādzažū' dow'	8. жом прыбіць; праз адзёжу доў-
9. bnajū' 'izāric zamloj kidāja 'abmi rāc	9. бняю ¹⁴ і зарыць зямлёй. Перастае абміраць.
-----	-----
10. kadī noḡi bolo' ʔo rāšḡodniqū'	10. Калі ногі баляць, то расходніку
11. nāpāžic 'icaplīm pšiqḡādāc ʔo do	11. напарыць і цёплым прыкладаць. Гэта
12. bža bārzdo	12. вельмі добра.
13. kadī qolʔūn ʔo' ʔšabā wpāžic	13. Калі каўтун, то трэба ўпарыць
14. nā majšcū' wžāri 'oblapiwši ḡār naq'	14. на месцы ў жару, абляпіўшы ¹⁵ гаршчок
15. barlanic ¹³ 'ipic zžā proḡū' sadzo nc	15. ... ¹⁶ і піць з-за парогу ¹⁷ , седзячы

⁹ Каран 39:54.

¹⁰ Памылковы паўтор; гл. папярэдні радок.

¹¹ Трэба лічыць, што перад выразам “за капейку” маецца пропуск і робіцца незразумелым, што каштуе “адну капейку”. Падаецца верагодным, што тут два разы было ўжытае слова “касцей”, што і стала прычынай пропуску.

¹² Окись свінца. Ад нямецкага *Sielber* “срэбра” і *Glette* “глёт”. Параўн. “Глет, окись свинца, PbO, наз. также зильберглетом, потому что образуется при добыче серебра (*Sielber*) из свинцовых руд” (Энциклопедический словарь Т. ва «Бр. А. и И. Гранат и К», 7-е издание, том 15, с. 131 – 132.).

¹³ Або **barlinac**. Значэнне невызначана.

16. nā proǧū' 'iǧlowā mic zā proǧ z miwā	16. на парозе. І галаву мыць, за парог змы-
17. c 'ināzbarāc čanborū' 'iwbūtilca nāmočic	17. ваць. І назбіраць чабору, і ў бутэльцы

5a

1. nāmočic wwūdca jādā qwārtā	1. намачыць у водцы (адна кварта)
2. 'albo' špirtūšū' 'izāqopāc pod	2. альбо ў спірце, і закапаць пад
3. proǧam wzama 'ala ʃan qto' ʃoro ʃi ¹⁸	3. парогам у зямлі. Але той, хто хво[ры],
4. naʃ šām zāqopāja nā dwānāšca dn i	4. няхай сам закапае на дванаццаць дзён.
5. pūzni ʃrināštaǧo' dnā došāc	5. Пазней трынаццатага дня дастаць
6. būtilqā 'iw būlca ʃlabā wpac	6. бутэльку і ў булцы хлеба ўпячы.
7. 'ala žabi nabilo' niqoǧo' wdomū'	7. Але каб не было нікога ў доме,
8. kadī bandaš zāqopiwāc būtilqā	8. калі будзеш закапываць бутэльку
9. zwūdqo' 'i'odqopiwāc	9. з водкай і адкапываць.
-----	-----
10. 'od diʃowki čili biccā šarcā ǧor	10. Ад дыхавіцы ¹⁹ альбо біцця сэрца гор-
11. ka miǧdālki nāščo' po dwa jasci	11. кія міндаліны нашча па дзьве есці.
12. bažsqū'rāq 'ipo ʃši možnā 'i	12. Без скурак і па тры можна,
13. nā noc brāc ❀❀❀❀	13. і на нач браць. ❀❀❀❀
-----	-----
14. 'iʃo jasli diʃowqā ʃo dobža po	14. І тое, калі дыхавіца, то добра пор-
15. ʃowki wšpiriʃūta ʃri rāzi	15. хаўкі ў спірце. Тры разы
16. dzawanc porʃāwāq nāzbarāw	16. дзевяць порхавак назбіраў-
17. ʃi nā dzawanc dni nāmočiwši	17. шы, на дзевяць дзён намачыўшы.

5b

1. poʃim poʃroʃu nāšcā pic	1. Потым патроху нашча піць.
2. špiriʃūš pic 'iʃila lāc žabi	2. Спірт піць і столькі ліць, каб
3. lāc porʃowki zājanlā	3. ліць ²⁰ порхаўкі заняла.
4. 'ā ʃāqža dobža pic ǧorqā šol	4. А таксама добра піць горкую соль
5. 'iʃodā 'āla šol nālac wodāj žabi	5. і соду, але соль заліць вадой, каб

¹⁴ Пераклад гіпатэтычны. Ці сапраўды слова [dowbn'eju] трэба разумець як назву прыстасавання для забою скаціны, застаецца незразумелым. Можы быць гэта прыметнік?

¹⁵ У значэнні “абханіўшы”?

¹⁶ Ужытае тут слова (дзеяслоў у форме інфінітыва ?) не паддаецца інтэрпрытацыі. Яно можа быць прачытанае як [b'erl'en'ic'], або [b'erl'in'ec'], або [berl'in'ec].

¹⁷ Застаецца незразумелым, што піць і як можна “ніць з-за парогу”. У народных рэцэптах супраць каўтуна часта сустракаецца амела. “Бярэцца каўтун (омела) – асобенна утрам, да сходу сонца, становіцца у чугун у пець і стаіць да заходу сонца. И тады зайде сонцэ, поставяць чугун на бок у порога и помиоць голува” (№1921); “Коўтуны йе на берэзе, на хвойніке. Коўтуном лечаць от коўтуна і варять, голову мочаць і пьютъ ...” (№1970). (Народная медыцына. – Мн., 2007)

¹⁸ ʃo[ri]?

¹⁹ Хаця мы не знайшлі ні ў беларускай, ні ў польскай мове лексемы [dʊxowka], няма падстаў сумнявацца, што гэтае слова з’яўляецца дыялектнай назвай дыхавіцы (польск. *dychawica*).

²⁰ Відавочна памылковы паўтор; гл. папярэдні радок.

6. dožašlā 'inaḥ 'uṣṭojita žabi wodā	6. дайшла ²¹ . І няхай устаіцца, каб вада
7. bilā čiṣṭā ṭadī pic ṣodā po	7. была чыстая. Тады піць соду па
8. ližacca qāwannaj wancaj naṣipāc	8. лыжаццы кававай. Больш не
9. 'ipic	сыпаць
10. kadī pūḥlinā tri žūlṭki qurā	9. і піць
11. čija 'ipūlqrūčqā ṭārpāṭinū'	10. Калі пухліна, тры жаўткі куры-
12. waḡo' 'ālaḡqū' 'iṣqlūcić	11. нья і паўкручка ²² тэрпентына-
13. 'ipūḥlina ṣmārowāc	12. вага алею і ўскалаціць
-----	13. і пухліну шмараваць.
14. jasli qṭo' 'abmirāja ṭo' jāq'	-----
15. 'abājmra ṭo' zjonc qoṣūlā	14. Калі хто абмірае, то як
16. 'iprāciw plomana w paćū'	15. абамрэ, то зняць кашулю
<i>položic</i>	16. і супраць пломеню ў печцы

ба

1. položic 'ijaq ṣpālita ṭo ṭaḡo'	1. палажыць. І як спаліцца, то гэтага
2. popolū' 'od qoṣuli dāc pic	2. попелу ад кашулі даць піць
3. ḡoramū' tmt tamām	3. хвораму. <i>Канец.</i>

Як можна заўважыць, у гэтым невялічкім зборніку даюцца парады рознага гатунку, якія можна падзяліць на лячэбныя (знахарскія) рэцэпты, магічныя абрады і малітвы-замовы. Яны не маюць ніякай лагічнай паслядоўнасці або тэматычнага падзелу, нават парады супраць адной хваробы могуць знаходзіцца ў розных месцах. Гэта досыць характэрная карціна для хатніх лячэбнікаў, у якія спарадычна ўносіліся розныя карысныя нататкі. Тэкст змяшчае ўсяго 19 парад супраць 15 хвароб: 1) высыпкі, 2) сыпі ад залатухі, 3) *кываўкі*, 4) *адняцця* (параліча) ног альбо рук, 5) *сухот*, 6) *трасцы*, 7) *жаўтухі*, 8) *зубной чарнаты*, 9) зубнога болю (тры парады), 10) болю або ламання касцей, 11) *абмірання* (дзве парады)²³, 12) болю ног, 13) *каўтуна*, 14) *дыхавіцы* (дзве парады) і біцця сэрца, 15) пухліны. Для лячэння прапануюцца разнастайныя сродкі расліннага, жывёльнага і мінеральнага паходжання.

Набор лекаў у народнай медыцыне розных народаў заўсёды залежаў ад мясцовых умоў. Пры гэтым можна заўважыць, што першае месца ў народнай фармакапеі звычайна займаюць раслінны, другое – сродкі жывёльнага і мінеральнага паходжання. Пры гэтым аптэчныя лекі пачалі пранікаць у шырокія слаі простага народу, відавочна, з XIX ст., да гэтага будучы дасягальнымі толькі для абмежаванага кола гараджан і шляхты.

²¹ Форма дзеяслова [dožešla] якую мы пераклалі як “дайшла” можа быць патлумачаная як характэрная для пальшчызны крэсвай утварэнне з плеанастычнымі прэфіксамі (Kurkowa Z. Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI – XX w. Warszawa-Kraków, 1993, s. 159).

²² *Кручок* – устар.: 1) чарка на 50 г., 2) бутэлька мерай у 1/8 л., 3) мера вадкасці ў 250 г., 4) бутэлька ёмкасцю 100 г. (Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Том 5. Мінск, 1989, с. 127).

²³ Тое, што пад *абміраннем* маецца на ўвазе перш за ўсё эпілепісія, бачна, паміж іншым, з прыкладу ўжывання гэтага слова ў дыялектным слоўніку: “Абміраіць чалавек, падучая балесць у яго” (Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. Том 1. Мінск, 1971. С. 37).

У лячэбніку з рукапісу Р404 можна бачыць прыкладна тую ж карціну: большасць лекаў – расліны або прадукты расліннага паходжання: *бабкі*²⁴ яловой кары (3а:1), імбір (3а:6), канаплянае малако (3а:8), *алей з мучнога вотруб'я* ? (3а:13), лісты бураковых высадок (3а:16), піва (3b:4), грэцкі арэх (3b:5), расходнік (4b:10), чабор (4b:17), водка (5а:1, 9), спірт (5а:2; 5b:2), хлеб (5а:6), міндаліны (5а:11), порхаўкі (5b:3), тэрпентынавы алей (5b:11).

Чабор і расходнік даволі вядомыя лекавыя травы, якія выкарыстоўваюцца паўсюль, дзе яны растуць, у тым ліку ў беларускай народнай фармакапеі. Але падаецца не вельмі звычайным для Беларусі ужыванне імбіра, грэцкага арэха і міндаля. Не дзіўна, што ў беларускай народнай медыцыне нам не ўдалося знайсці згадак пра ўжыванне ў якасці лекавых сродкаў грэцкага арэха і міндаля. Але яны сустракаюцца ў еўрапейскіх і рускіх рукапісных лячэбніках XVII – XVIII стст.²⁵ Імбір, хаця і сустракаецца ў народнай медыцыне Беларусі²⁶ і Расіі²⁷, але вельмі рэдка, і не належыць да традыцыйных лекавых сродкаў усходніх славян у адрозненне ад паўднёвых краін²⁸.

Што датычыцца першай парады (“ад высыпкі добра *бабак* яловой кары ... напарыць”), то нявысветленнасць значэння слова “бабкі”, ускладняе яе разуменне. Калі *бабкі* гэта нейкая асобная расліна, якая бярэцца разам з яловой карой, тады іх трэба разглядаць паасобку. Пры гэтым адно са значэнняў слова “бабкі” – *трыпутнік (падарожнік)* – назва добра вядомай расліны, якая усходнеславянскім насельніцтва спрадвечу выкарыстоўвалася як лекавы сродак ад розных пашкодванняў і захворванняў скуры. Яна ўваходзіць у народную фармакапею многіх іншых народаў.²⁹ Сама яліна, хаця і нечаста, аднак таксама згадваецца ў рэцэптах беларускай народнай медыцыны. Паводле Л.І.Мінько, пры *скураных захворваннях* тут выкарыстоўвалі смалу хваёвых дрэў.³⁰ Аднак нельга выключыць і іншае разуменне, пры якім размова ідзе пра мох³¹ на яловой кары.

Не зусім зразумела (з-за магчымага пропуску ў тэксце), ад якой хваробы прапанаваны рэцэпт з бурачнымі лістамі. Прыклады іх ужывання (ад гемарою) удалося знайсці ў рускай народнай медыцыне.³²

²⁴ Значэнне невысветлена. Гл. заўвагу да перакладу 3а:1.

²⁵ Гл.: Груздев В.Ф. Русские рукописные лечебники – Л.: ВММА, 1946. Груздев прыводзіць даныя па рускім лячэбнікам, але ўказвае на заходнее (у прыватнасці польскае) паходжанне некаторых з іх.

²⁶ У зборніку “Народная медыцына” (Мн., 2007) імбір згадваецца чатыры разы ў розных рэцэптах.

²⁷ Попов Г. Русская народно-бытовая медицина. С. 310. Можна таксама дадаць, што ў рукапісных рускіх лячэбніках XVII – XVIII стст., значная частка якіх з’яўлялася перакладам замежных кніг, імбір згадваўся даволі часта; гл.: Груздев В.Ф. Русские рукописные лечебники – Л.: ВММА, 1946. С. 59, 62.

²⁸ Так, напрыклад, імбір уваходзіў у лік раслін, якія часта выкарыстоўваліся ў народнай медыцыне арабаў-бедуінаў (гл.: А. Абу-Рабия. Лекарственные растения у бедуинов. // Традиционная этническая культура и народные знания. Матер. междунар. конф. – М.: ИЭА, 1996. С. 1.

²⁹ Вядома, што башкіры ўжывалі гэтую расліну пры нарывах; гл.: Гумаров В.З. Башкирская народная медицина. – Уфа: Башкирское книж. изд-во, 1985. С.64.

³⁰ Минько Л.И. Народная медицина Белоруссии. – Мн.: Наука и техника, 1969. С. 42.

³¹ Гл. заўв. 2.

³² Попов Г. Русская народно-бытовая медицина. С. 303, 305. Нам не ўдалося пакуль знайсці прыкладаў ужывання сярод беларускага насельніцтва бурачных лістоў у якасці лекаў.

Даволі шырока сярод розных народаў распаўсюджана карыстанне каноплей. “Канаплянае малако” або “малако ад канаплянага насення” было вядома беларусам.³³ Малако з тоўчаным канопельным семенем пры болях у жываце ўжывалі калісці ў рускай народнай медыцыне.³⁴ Пра выкарыстоўванне башкірамі канопляў у XIX ст. пісаў Д.П. Нікольскі.³⁵

Порхаўкі, нягледзячы на сваю распаўсюджанасць, не шмат выкарыстоўваюцца ў беларускай народнай медыцыне, а рэцэптаў ад дыхавіцы, падобных да прапанаванага ў даследаваным рукапісы, наогул не знайшлося.

Тэрпенцінавае масла ў беларускай народнай медыцыне не згадваецца. Тым не менш у рукапісных лячэбніках XVII – XVIII стст. яно сустракаецца.³⁶

Што датычыцца водкі і спірта, то яны, як універсальныя сродкі, самастойна або з іншымі дабаўкамі, ужываліся ад усіх хвароб як ў беларусаў, так і ў іх суседзяў.

Гаючыя ваны і рознага кшталту прыпаркі, што згадваюцца ў рукапісу, шырока вядомыя як усходнеславянскім, так і цюркскім³⁷ народам.

У рукапісу згадваюцца некаторыя жывёлы і прадукты жывёльнага паходжання: мёд (3a:6), жукі (3a:10), чарвяковы сок (3a:12), шчаня (3a:15), салодкае масла (3b:1), жаба (3b:2), каровін гной (3b:5), жаўткі курыныя (5b:10).

Што датычыцца лекаў жывёльнага паходжання, то амаль усе яны шырока распаўсюджаны сярод розных народаў. Тут, як і з раслінамі, можна бачыць пераважна мясцовы матэрыял. Зусім не здзіўляе ў гэтым пераліку такія сродкі як мёд, салодкае (сметанковае) масла і курыныя жаўткі можна лічыць універсальнымі сродкамі, якімі спрадвеку лячыліся людзі.

У прыведзеным лячэбніку мёд разам з імбірам ужываецца для лячэння ад залатушняй сыпі. Амаль такую самую рэкамедацыю (толькі без імбіра) можна знайсці ў рускай народнай медыцыне: “... Считается полезным при золотухе ... *есть мед, чтобы золотуха вышла наружу.*”³⁸ (параўн. з 3a:5–7). У пазначаным складзе (мёд з імбірам) такія лекавы сродак вядомы ў беларускай народнай медыцыне; яго ўжываюць, “калі ў дзіцяці баліць у роце”,³⁹ хаця тут ужо размова ідзе пра іншыя хваробы.

Другі прыклад ужывання яечнага жаўтка менавіта для лячэння пухлін знайшоўся ў якутаў: “жаўток дапамагае пры пухлінах (рассысвае іх).”⁴⁰

Мазь або “настой” з дажджавых чарвякоў, як падаецца, таксама шырока вядомыя ў народнай медыцыне розных народаў. У дадзеным рукапісу “чарвяковы сок” прапануецца як сродак пры “аднімання” ног ці рук. Аднак у

³³ Гл., напр.: Народная медыцына. С. 180, 199.

³⁴ Попов Г. Русская народно-бытовая медицина. С. 310.

³⁵ Гл.: Гумаров В.З. Башкирская народная медицина.

³⁶ Гл., напр.: Груздев В.Ф. Русские рукописные лечебники. – Л.: ВММА, 1946. С. 59, 63, 66.

³⁷ Пра такія працэдуры ў башкіраў гл.: Гумаров В.З. Башкирская народная медицина. С. 50.

³⁸ Попов Г. Русская народно-бытовая медицина. С. 314.

³⁹ Народная медыцына. – Мн., 2007. С. 282, 466.

⁴⁰ Григорьева А.М. Народное врачевание в Якутии, с. 80.

іншых народаў падобныя лекі часцей выкарыстоўваліся для лячэння рэўматызму.⁴¹ З вядомых апісанняў беларускай народнай медыцыны прыкладаў карыстання “чарвяковым сокам” не знайшлося, але блізка да гэтага ў некаторых выпадках раілася (пры *рожы*) расціраць чарвякоў паміж далоньмі і потым націраць хворае месца.

Цяжка ацэніць каштоўнасць жукоў у якасці лекаў. Можна толькі дадаць, што насякомыя таксама былі не рэдкасцю ў народнай медыцыне. Можна з гэтым параўнаць іншы прыклад: “Пры затрыманні газаў трэба праглынуць тры жывыя ці нежывыя мухі (іншыя кажуць – пяць).”⁴²

Але трэба дадаць, што на працягу стагоддзяў гэтыя сродкі выкарыстоўваліся і вучонымі медыкамі. У брашуры Л.І. Мінько (са спасылкай на даследаванне О. Гаворкі і А. Кронфельда) паведамляецца: “Першыя аптэкі з’явіліся ў Беларусі ў XVI ст. У іх рыхтавалі і прадавалі лекі на толькі з раслін. Там можна было купіць у якасці лекаў каштоўныя камяні, сушаных жаб, кратаў, ласіныя рогі, капыты, рачыныя вочы, курыныя страўнікі, шчупаковыя зубы, змяіны яд і г.д.”⁴³

У народнай медыцыне розных народаў прымяняліся жывёльныя эксскрэменты.⁴⁴

У рукапісе называюцца некалькі сродкаў мінеральнага паходжання: соль (3b:9; 5b:5), окісь свінца (4a:16), свінцовыя бялілы (4a:18), горкая соль (5b:4), сода (5b:5, 7). Глаўберава (або горкая) соль была ў XIX ст. добра вядомая мясцовым фельдшарам у Беларусі і ўваходзіла ў абавязковы арсенал лекаў.⁴⁵ Окісь свінца не сустракаецца ў вясковых рэцэптах, але яе можна знайсці ў рукапісных лячэбніках. Як аптэчны тавар, яна была больш дасягальнай для сярэдніх слаёў насельніцтва (пераважна гарадскога).

У некаторых выпадках цяжка бывае правесці мяжу паміж такім “экзатычным” лячэннем і магічным дзеяннем. Гэта датычыцца, напрыклад, парады ад *трасцы* (малярыі): “у новым гаршку жабу высушыць і з водкай піць”. Выкарыстоўванне жабы менавіта як “лекавага” сродка вядома розным народам.⁴⁶ Прыклад з беларускай народнай медыцыны: “Адзін чалавек пасаветаваў жабу вадзяную настаяць на гарэлцы і даць выпіць.”⁴⁷ Мазуры ў

⁴¹ Напрыклад, “сокам” з чарвякоў лячылі рэўматызм у наваколлі Львова; вядомы ён быў і ў немцаў; гл. пра гэта: Biegeleisen H. *Lecznictwo ludu Polskiego*. – Kraków, 1929. S. 204. Г. Папоў апісвае спосаб, якім выраблялася “глістнае масла” (сок дажджавых чарвякоў) у Казанскай губерні; гл.: Попов Г. *Русская народно-бытовая медицина*. – СПб., 1903 (рэпринт. перавыд.). С. 299. Пра ўжыванне “настая з чырвоных дажджавых чарвякоў” у якутаў гл.: Григорьева А.М. *Народное врачевание в Якутии*, с. 70.

⁴² Народная медыцына, №2231.

⁴³ Мінько Л.И. *Народная медицина Белоруссии*. – Мн.: Наука и техника, 1969. С. 25.

⁴⁴ Даследчыкі згадваюць такога кшталту “лекі” і ў славян (гл., напр.: Попов Г. *Русская народно-бытовая медицина*, с. 281 – 284), і ў іншых (вельмі аддаленных ад Беларусі) народаў: Григорьева А.М. *Народное врачевание в Якутии (XVII – XX вв.)* – М., 1996. С. 78, 84; Аршба С.Г. *Народная медицина абхазов (конец XIX – XX вв.)*. Автореф. диссерт. канд. ист. наук. – М., 2005. С. 14.

⁴⁵ Дихтяр С.Р. *Материалы из истории медицинских организаций Белоруссии*. – Мн., 1927. С. 33.

⁴⁶ А.М.Грыгор’ева паведамляе пра досыць шырокі спектр ужывання жабы ў народнай медыцыне якутаў; гл.: Григорьева А.М. *Народное врачевание в Якутии (XVII – XX вв.)* – М., 1996. С. 81.

⁴⁷ Народная медыцына. С. 220.

Сандамірскай Пушчы ўжывалі супраць ліхаманкі “воду, у якой на працягу двух тыдняў мокла жаба,”⁴⁸ а на Падоллі – “высушаная і сцёртая ў парашок жаба.”⁴⁹ Блізкі да гэтага спосаб лячэння *трасцы* існаваў на Палессе, дзе палілі на вуглях кожу вужа і дыхалі гэтым дымам.⁵⁰

Але жаба таксама часта з’яўляецца і ў магічных рытуалах. Прыклад апатрапеічнай (ахоўнай) магії з гэтым кампанентам прыводзіцца ў Г. Папова: “Добрым сродкам, які прадухіляе ліхаманку, з’яўляецца таксама зашыванне ў ладанку высушанай і стоўчанай галавы змяі, альбо высушанай галавы *жабы*”⁵¹ А ў беларусаў ад ліхаманкі “носяць у анучцы на грудзях змяіную галаву”.⁵² Звяртае ўвагу выкарыстанне ў магічных рытуалах ад малярыі жывёл, якія звязваюцца з вадой, багнамі.

Тое, што ў нашым рукапісе жабу прапануецца высушыць у *новым* гаршку, нібы указвае на магічны аспект дзеяння. Аднак, нельга выключыць, што гэтае патрабаванне, магчыма, выклікана толькі імкненнем атрымаць “чыстыя” лекі без прымесі рэшткаў ежы.

Іншым прыкладам прамежкавага кшталту з’яўляецца рэцэпт ад “сухоты”. Для яго разумення іграе ролю, што будзе прынята пад назвай “сухота”. Першы варыянт, які адразу прыходзіць да галавы, – туберкулёз. Ад гэтай хваробы паўсюль (і не толькі ў беларусаў) ужываўся жывёльны жыр, у тым ліку сабачы.⁵³ Але існавала і іншая хвароба, якая сярод розных іншых назваў імела і такую самую. Гэтая “сухота” (або “сабачая старасць”) часта “лячылася” магічнымі дзеяннямі, якія ўяўлялі сабой розныя спосабы “пераносу” хваробы з дзіцяці на шчаня.

Амулеты і замовы. У розных народаў часта выкарыстоўваліся ў якасці амулетаў і сродкаў вылячэння вытрымкі са Святога Пісання або малітвы, напісаныя на паперы ці іншым матэрыяле. Сярод мусульман досыць звычайнай справай было нашэнне выпісаных з Карана сур.⁵⁴ Такія “гаючыя” тэксты маглі выкарыстоўвацца і як замовы, як гэта бачна з тэксту рукапіса Р404.

Вельмі цікавай падаецца замова, прыведзеная ў нашым лячэбніку (4а:6–9), тэкст якой ўяўляе сабой незразумелы набор слоў (*абракадабру*). Паралеллю да гэтага можа служыць апавяданне пра аднаго знахара, які

⁴⁸ Biegeleisen H. Lecznictwo ludu Polskiego. – Kraków, 1929. S. 325.

⁴⁹ ibidem.

⁵⁰ У беларускай народнай медыцыне наогул існавала вялікае мноства спосабаў і рэцэптаў ад малярыі, што было звязана з шырокім распаўсюджаннем гэтай цяжкай хваробы. Значная колькасць “лекаў” уяўлялі сабою смярдзючыя і вельмі агідныя на смак рэчывы; гл.: Минько Л.И. Народная медицина Белоруссии, с. 55. Такі спосаб лячэння малярыі быў вядомы і рускай народнай медыцыне: «Для “вытравлення” болезни дают пить “разные гадости”, чтобы рвотой удалить “гнездо болезни”.» (Попов Г. Русская народно-бытовая медицина, с. 280 – 281.)

⁵¹ Попов Г. Русская народно-бытовая медицина, с. 189.

⁵² Народная медыцына. С. 220.

⁵³ Пра ўжыванне ў беларускай народнай медыцыне сабачага тлушчу ад “сухоты” згадвае Л.И. Минько (гл.: Минько Л.И. Народная медицина Белоруссии, с. 70.). Ад “сухоты, сабак елі. Нада сабачча гняздо з’есці, сабак рэжуць, ядуць” (Народная медыцына, №1034).

⁵⁴ С.Г. Аршба піша, што ў Абхазіі ў мясцовасцях са змяшаным мусульманска-хрысціянскім насельніцтвам такія амулеты з каранічнымі сурамі насілі нават хрысціяне. Гл.: Аршба С.Г. Народная медицина абхазов (конец XIX – XX вв.). Автореф. диссерт. канд. ист. наук. – М., 2005. С. 19.

лячыў зубы замовамі, напісанымі на паперцы; калі адзін з пацыентаў, парушаючы забарону, разгарнуў паперку, то ўбачыў там тры словы: “комуна, амуна, мамуна.”⁵⁵ (Прыкладна такія ж парады з незразумелым нарорам слоў давалі некаторыя беларускія “знахары” ад іншых хвароб. “Ат малірэі чытаць нада: ценёт, сатор, опера, ротас. ... пісаць на хлебе і на бумажкі, а тады тыя бумажкі глытаць.”⁵⁶ У якасці сродку ад “ліхаманкі рэкамендавалася з’есці кусочкі цукру з напісанымі на іх словамі: “раба”, “габа”, “баба”.⁵⁷

Магічныя абрады. Ва ўсіх апісаных ніжэй выпадках яўна прысутнічае імкненне звышнатуральнага ўздзеяння на нейкі аб’ект. Так, напрыклад, відавочна магічны сэнс мае рэкамендацыя адносна “чарнаты зубоў”⁵⁸. Тут, магчыма, нешта прапушчана ў тэксце, таму што адсутнічае вельмі важны для магіі кантакт паміж аб’ектам уздзеяння (зубамі) і “пасярэднікам” (зубчыкамі солі). Хаця лексіка дадзенай парады (зубы – зубчыкі) падказвае, што тут можа мець месца не *кантактная*, а *імітатыўная* магія. Аналогія, але звязаная з іншай хваробай – ячменём, паказвае, што такое меркаванне цалкам дапушчальнае; замова ад ячменя: «Три зернышка жита на пецку кладу. Как эти желтинки треснут, так и мой песий сосок пропадет.»⁵⁹ Антыбактэрыяльная ўласцівасць солі шырока выкарыстоўвалася ў побыце і ў народнай медыцыне. Яе ачышчальныя магчымасці ўспрымаліся як звышнатуральныя, і таму соль часта з’яўляецца ў магічных рытуалах, як ачышчальны сродак. Але ў выпадку ўжывання солі пры зубным болю, не гледзячы на магічны характар дзеянняў, адначасова магло мець месца і яе звычайнае тэрапеўтычнае ўздзеянне. Для параўнання можна прывесці прыклад з матэрыялаў па Архангельскай вобласці – “Пры зубным болю вымаўлялася замова на соль, а соль клалі на зуб”⁶⁰

Што ж датычыцца фінальных дзеянняў, то яны, можна сказаць, класічныя для гаючай магіі: ачышчэнне агнём, у якім разам з пасярэднікам павінна знікнуць і хвароба. У такіх рытуалах маглі выкарыстоўвацца і іншыя рэчы ў якасці пасярэдніка, на які “пераносілася” хвароба і які потым кідалі (або, як варыянт, замуроўвалі⁶¹) у печ. Такім чынам, можна выдзеліць яшчэ адзін важны элемент многіх магічных рытуалаў – печ. “Канчатковае пазбаўленне ад хваробы шляхам яе спальвання практыкуецца народнай медыцынай і ў нашы дні.”⁶² “Узяць большую сольну (соль-кусочак), пацярэць барадаўку і кінуць у печ, кагда топіцца, засланіць ілі закрыць (есьлі

⁵⁵ Попов Г. Русская народно-бытовая медицина. С. 65.

⁵⁶ Народная медицина. С. 217.

⁵⁷ Там сама.

⁵⁸ У выглядзе цёмных плям на зубной эмалі праўляюцца розныя паталагічныя працэсы (напр., флюароз, некроз эмалі).

⁵⁹ Встану я благословясь... С. 52.

⁶⁰ Встану я благословясь... С. 40.

⁶¹ «Из третьего бревна спицу взять, на нее кровь из того зуба, что болит. Спицу в печь замуровать. Когда засохнет кровь, уймется зуб, навек утихнет.» (Встану я благословясь... с. 55)

⁶² Полацкі этнаграфічны зборнік. Вып. I. Народная медыцына беларусаў Падзвіння. Ч. 1. – Наваполацк: ПДУ, 2006. С. 39.

шчыт) і быстра адбегчы ат печы, штобы не чуць, как трэскаець соль.”⁶³ У найбольш сур’ёзных выпадках захворвання трэба было выкарыстоўваць “жывы” агонь, г. зн. спецыяльна для гэтага здабыты шляхам трэння дрэва або выкрэсвання з крэмню.⁶⁴

Акрамя таго, звяртае ўвагу кругавы рух, які выступае як частка рытуалу. Ён з’яўляецца вельмі старажытным элементам, які захаваўся з сёвай даўніны. У этнаграфічных матэрыялах, якія фіксуюць розныя знахарскія парады, апісанне такіх дзеянняў сустракаецца вельмі рэдка⁶⁵. У яго аснове лежаць уяўленні пра кругавы рух прыроднага існавання, паўтаральнасць цыкла нараджэння-росквіту-смерці і магчымасць “адраджэння”. Ёсць згадкі пра магічныя рытуалы з абыходжаннем вакол агню ў іншых цюркскіх народаў.⁶⁶ Можна выказаць меркаванне, што апісанья ў рукапісу дзянні ўзыходзяць да тых старажытных абрадаў, якія здзяйсняліся вакол адкрытага агню (абшчынага вогнішча, ачагу і г. д.) і якія ў іх першапачатковым выглядзе ўжо было немагчыма зрабіць вакол пячы. Таму абыходзілі вакол хаты. Але гэтыя дзеянні маглі мець і іншы сэнс, звязаны непасрэдна з сімволікай дому і яго ахоўнай моцы.

У тым жа шэрагу стаяць парады ад *абмірання* (эпілепсіі). У абодвух выпадках рэкамендацыі звязаныя з адзеннем, якое трэба зняць з хворага і у адным выпадку – яго трэба раздзерці і закапаць у яме, прыбіўшы да зямлі, а ў другім – спаліць. Агульным у абодвух выпадках з’яўляецца адзенне, як аб’ект магічнага ўздзеяння. Шырока вядомы розныя звычаі, калі з дапамогай кашулі (якая ўспрымаецца як “працяг цела”) выконваюцца нейкія дзеянні, накіраваныя на “вызваленне” ад хваробы: “скідванне” хваробы разам са знятай адзёжай⁶⁷ або яе “знішчэнне” праз раздзіранне, закапыванне, спальванне адзення. У башкіраў бывала, калі раптоўна захворвала дзіця, маці здымала з яго кашулю, абносіла яе некалькі разоў вакол яго з пэўнымі словамі і потым выкідвала яе на скрыжаванні дарог.⁶⁸ У Польшчы (Познань) “хвораму на падучку раюць зняць кашулю, раздзерці знізу даверху і прыбіць цвікамі да сцяны,”⁶⁹ а ў Беларусі – “раздзерці кашулю і павесіць яе на ростанях або на ‘Божых пакутах’ (на распяці).”⁷⁰

Магічная, гаючая моц зямлі часта выкарыстоўвалася ў народнай медыцыне ўсходніх славян пры розных захворваннях.⁷¹ Яе ўжывалі ўнутр і звонку. Зямля выступала ў магічных рытуалах як ачышчальная стыхія. Рэкамендацыя падобная да прыведзенай у рукапісу вядома з матэрыялаў,

⁶³ Там сама, с. 146.

⁶⁴ Попов Г. Русская народно-бытовая медицина. – СПб., 1903 (репринт. перавыд.). С. 192 – 193.

⁶⁵ У матэрыялах з Архангельскай вобласці згадваецца рытуал ачышчэння дзіцяці ад “усіх хвароб”, пры якім маці тройчы абыходзіць яго па сонцу (Встану я благсловясь ... с. 39).

⁶⁶ Напрыклад, вадженне або нашэнне хворага вакол агню назіраўся ў башкіраў; гл.: Гумаров В.З. Башкирская народная медицина. – Уфа: Башкирское книж. изд-во, 1985. С. 58.

⁶⁷ Разнастайныя прыклады такога кшталту гл., напр.: Попов Г. Русская народно-бытовая медицина. С. 210.

⁶⁸ Руденко С.И. Башкиры. Историко-этнографические очерки. – М.-Л., 1955. С. 324.

⁶⁹ Biegeleisen H. Lecznictwo ludu Polskiego. – Kraków, 1929. S. 204.

⁷⁰ *ibidem*.

⁷¹ Мноства прыкладаў такога кшталту прыводзіць Г.Папоў; гл. Попов Г. Русская народно-бытовая медицина, с.201.

записанных этнографической экспедиции в Архангельской области : «От родимца: рвут рубашку младенца и закапывают ее под полом на том месте, где стоит кроватка.»⁷² У некоторых випадках хваробу “забівалі” (або “прыбівалі”) асінавым колам у зямлю.⁷³ Асабліва эфектыўнаў супраць хвароб лічылася магільная зямля. “Таму, у каго падучая хвароба, трэба пайсці на могількі і забіць у свежую магілу ў поўнач асінавы кол. Праз некалькі дзён, таксама ў поўнач, прынесці гэты кол у хату”⁷⁴ (з беларускіх парад). Даследчыкамі сярод усходнеславянскага насельніцтва таксама зафіксаваны розныя спосабы “хараніць эпілепсію”. Так, напрыклад, падчас прыпадку ў хворага ад яго кашулі адрэзваюць шматок, які кладуць у труну перад пахаваннем; такую маніпуляцыю трэба было зрабіць 12 разоў.⁷⁵ Альбо такі: “Трэба, як умрэ чалавек, з таго чалавека, хто хворы, скінуць рубашку цельну. І трэба, як выкапаюць магілу, каб ніхто не бачыў, выкапаць яму на дне магілы, закапаць рубашку, каб не было відна. Патом стаўляюць на дно гроб с пакойнікам.”⁷⁶ У іншым выпадку кашулю клалі ў гроб да нябожчыка.⁷⁷

Звычай спальвання адзення пры асоба цяжкіх захворваннях быў распаўсюджаны сярод усходніх славян.⁷⁸ У ім можна убачыць, з аднаго боку, магічныя дзеянні, накіраваныя на “знішчэнне хваробы”, а з другога – вынік эмпірычнага вопыту (адносна інфекцыйных хвароб). У беларускай народнай медыцыне знаходзім: №1806 – “Ад падучай як первы раз увідіш, нада рубашку на тым скоранька разарваць і кінуць у печ, спаліць”.⁷⁹

Таксама не выклікае здзіўлення рэкамендацыя выпіць попел. У народнай медыцыне “моцнымі лекавымі ўласцівасцямі надзялялі і прадукты спальвання – попел і вуглі.”⁸⁰ У адных выпадках хвораму прапанавалі выпіць попел ад паперкі, на якой напісана замова або малітва. У другіх – спаленую рэч, якая была нейкім чынам звязана з хваробай; напрыклад, укушанаму сабакай трэба было выпіць спалены касмыль шарсці ад гэтага сабакі.⁸¹

Як магічныя трэба разумець і дзеянні, якія выконваюцца на парозе (гл. у тэксце 4b:15-17). Парог з’яўляецца вельмі важным месцам ў хатняй тапаграфіі, які мае і сімвалічны і сакральны сэнс. Тут часам адбываюцца некаторыя ачышчальныя працэдуры. Перанесенне іх сюды са звычайных месцаў гігіены паказвае іх магічнае значэнне. Вядомы такія абмыванні на парозе ў беларусаў (ад находа)⁸² і ў рускіх («Соберешь чашки, ложки,

⁷² Встану я благословясь... Лечебные и любовные заговоры, записанные в части Архангельской области. / Изд. подгот. Ю.И.Смирновым и В.Н.Ильинской. – М.: Русский мир, 1992. С. 33. Аналагічны прыклад прыводзіць Г.Папоў; Попов Г. Русская народно-бытовая медицина. С. 222.

⁷³ Такі абрад супраць грыжы апісвае Г.Папов (Попов Г. Русская народно-бытовая медицина. С. 208.)

⁷⁴ Народная медыцына. С. 383.

⁷⁵ Попов Г. Русская народно-бытовая медицина. С. 208.

⁷⁶ Народная медыцына. С. 383 – 384.

⁷⁷ Там сама, с. 384.

⁷⁸ “Как выражение уничтожающих свойств огня, в некоторых местах сохранился обычай сжигать одежду с больного...” (Попов Г. Русская народно-бытовая медицина. С. 194.)

⁷⁹ Народная медыцына, №1806.

⁸⁰ Полацкі этнаграфічны зборнік. С. 39-40.

⁸¹ Попов Г. Русская народно-бытовая медицина. С. 213.

⁸² Полацкі этнаграфічны зборнік. С. 144.

поварешки, скалы, мутовки, все складешь в решето и обкатишь водой на подпольном пороге. А потом этой водичкой ребеночка»⁸³).

Таксама хацелася б звярнуць увагу на спосаб пазначэння лекавых “доз”, які сустракаецца ў даследаваным лячэбніку: [...] на 1 капейку, [...] на 3 капейкі. Гэта можна параўнаць з заўвагай Г. Папова: «Понятие о значении дозы ... в некоторых случаях заменяется представлением, что действие лекарства будет вернее, если приобрести его в нечетном количестве золотников, на нечетное число копеек...»⁸⁴

Як можна бачыць, большасць сродкаў, апісаных у даследаваным лячэбніку, з’яўляюцца традыцыйнымі для народнай медыцыны і часта сустракаюцца ў розных народаў. Таму іх цяжка звязаць з якой небудзь канкрэтнай традыцыяй, славянскай ці цюркскай. Гэты ўзровень ведаў можна было б пазначыць як універсальны. Аднак частка рэцэптаў у дэталях супадаюць з вядомымі рэцэптамі народнай медыцыны ўсходніх славян. Тое самае можна сказаць і пра рытуалы гаючай магіі, якія маюць паралелі ў народнай культуры ўсходніх славян. Акрамя таго, ужытыя назвы хвароб безумоўна тутэйшыя, беларускія ці польскія. А гэта значыць, што адкуль не прыйшлі б гэтыя парады, у даследаваны рукапіс яны трапілі ўжо перапрацаванымі пад уплывам культуры славянскага (у першую чаргу беларускага) насельніцтва. Некаторыя русізмы (грошавыя абазначэнні, ужыванне слова “водка” замест “гарэлка” і інш.) сведчаць пра час стварэння тэксту рукапісу – не раней за XIX ст., калі ў Беларусі ўзмацняецца ўздзеянне рускай культуры і мовы.

Што можна сказаць пра ўладальніка гэтага лячэбніка?

У традыцыйнай медыцыне заўсёды вылучаецца два ўзроўні: уласна народны і знахарскі. Што датычыцца першага, то ён ахопліваў найбольш шырокія слаі насельніцтва і уяўляў сабой шматвяковы вопыт народу, вынік яго назірання за навакольным асяроддзем. Знахары вылучаліся сярод астатніх людзей большым аб’ёмам ведаў, якія звычайна захоўваліся ў сакрэце і перадаваліся толькі бліжнім. У татараў былі сваі знахары – фалдзеі. З дапамогай *фала* – спецыяльнага варажбітнага тэксту – яны даведваліся, якая варожая істота (дух) павінна ў захворванні чалавека, і ўздейнічалі на яе.⁸⁵ Таму лячэбнік з даследаванага рукапісу наўрад ці належаў фалдзею.

Сярод мусульман маглі таксама ў невялікім аб’ёме (на ўзроўні асобных рэцэптаў) быць распаўсюджаны медыцынскія веды, якія атрымлівалі вучні медрэсе разам з іншымі навукамі.⁸⁶ Такім чынам, сюды маглі пранікнуць некаторыя каліўцы ўрачэбнай навукі Ібн Сіны (Авіцэны). У яго “Каноне ўрачэбнай навукі” можна знайсці амаль усе тыя лекі, што і ў рукапісе P404,

⁸³ Встану я благословясь... С. 39.

⁸⁴ Попов Г. Русская народно-бытовая медицина. С. 295.

⁸⁵ Aleksandrowicz M. Legendy, znachorstwo, wróżby i gusła ludu muzułmańskiego w Polsce. // Rocznik tatarski. T. II. – Zamość, 1935. S. 371 – 373.

⁸⁶ “В бухарских медресе изучались следующие науки: этимология и синтаксис арабского языка, логика, основы ислама, философия, состоявшая из богословия и *медицины*, и законоведение – фикх.” (С.Айни. Воспоминания. – М.-Л., 1960. С. 197)

можна нават заўважыць блізкасць некаторых рэцэптаў да прапанаваных ў татарскім лячэбніку. Аднак адсутнасць уласна ўсходняй (арабскай) медыцынскай тэрміналогіі ў тэксце рукапісу Р404 паказвае, што гэтыя парады прыйшлі іншым шляхам, а не праз мусульманскую адукацыю. Магчыма, гэта адбывалася праз прамежкавыя заходнія (або рускія, перакладныя з заходніх) лячэбнікі. Тое, што ў ім прыведзена ў якасці замовы вытрымка з Карана, толькі кажа пра прыналежнасць уладальніка да ісламу.

Як ужо было заўважана вышэй, некаторыя асаблівасці прапанаваных лекаў (імпартныя прадукты, аптэчныя тавары) указваюць на прадстаўніка, так бы мовіць, сярэдніх слаёў – мелкай шляхты або заможных гараджан, але, відавочна, з не вельмі высокім узроўнем адукацыі, з-за чаго ў рукапісу апынуліся і магічныя рытуалы і даволі “экзатычныя” рэцэпты.

Гэты лячэбнік, зразумела, не паказвае ўвесь вядомы ўладальніку дыяпазон лекавых сродкаў, якія ўжываліся, і хвароб, ад якіх лячыліся. Шмат іншых, добра вядомых з дзяцінства, відавочна, захоўваліся ў памяці і іх не трэба было запісваць. Але і тое, што прыведзена, дазваляе зрабіць вельмі цікавыя назіранні і ўбачыць у іх разнастайныя культурныя ўплывы. Відавочна, больш поўная карціна народнай медыцыны беларускіх татараў атрымаецца, калі сабраць і суаднесці ўсе лячэбныя (знахарскія) парады і рэцэпты з розных татарскіх рукапісаў.

Табліца знакоў транслітарацыі літар арабскага алфавіта выкарыстаных у гэтым тэксце			
Літары	Знак транслітарацыі	Літары	Знак транслітарацыі
ا	'	ظ	<u>z</u>
ب	b	ع	'
ت	t	غ	g
ث	ṭ	ف	f
ج	ǧ	ق	q
ح	ħ	ك	k
د	d	ل	l
ذ	z	م	m
ر	r	ن	n
س	s	ه	h
ش	š	و	w
ص	ṣ̌	ي	j
ض	ẓ	همزة	'
ط	ṭ		
Дадатковыя літары, уведзеныя ў арабскі алфавіт персамі і цюркамі			
پ	p	ژ	ž
چ	č	ك	ŋ

Дадатковыя літары, уведзеныя ў арабаграфічныя тэксты на беларускай і польскай мовах	
ﺫ з трыма кропкамі пад ёй	dz
ص з трыма кропкамі пад ёй	c
Знакі транслітарацыі дыякрытычных знакаў	
<i>fatha</i>	<i>a</i>
<i>fatha + alif</i>	<i>ā</i>
<i>damma</i>	<i>u</i>
<i>damma + waw</i>	<i>ū</i>
<i>kasra</i>	<i>i</i>
<i>kasra + ya</i>	<i>ī</i>
<i>waw + fatha</i>	<i>o</i>